

עניינו של הכרפס

הרב עמיחי שוקרון¹

ליל הסדר הוא לילה של אי סדר. אנחנו מקבלים את סדר ההגדה כלשונו וקוראים אותו בשטף, ולא שמים לב שישנם נושאים שלמים, שלולא היינו מקבלים את ההגדה מסודרת ומאורגנת, בוודאי היינו אנו מעלים אותם. לדוגמה, ידוע שמשה רבינו לא מופיע בכל ההגדה. ישנו עוד אירוע היסטורי מכונן בכל הקשור לגלות מצרים שאינו מופיע כלל, ועל כך הדברים שלפניכם.

עיקרו של ליל הסדר הוא לעורר את שאלת השאלות על ידי בני המשפחה, ולא כאן המקום לפרט מנהגים רבים שכל עניינם הוא לעורר את שאלות המסובים. אך העניין לעורר את השאלות, איננו בעשיית דברים "מוזרים" גרידא. אין מנהג לעמוד על הראש כדי שישאלו התינוקות, כי אם נעמוד על הראש, ואכן השאלה תגיע: "מדוע אתם עומדים על הראש" מה נוכל לענות? התשובה תהיה חסרת קשר לשאלה. ברור אם כן שבכל דבר שנועד להתמיה את התינוקות יש הסבר או דימוי שהוא בעצמו הלימוד. השאלות צריכות להוביל אותנו לתשובת סיפור יציאת מצרים. המסובים² שואלים ארבע קושיות, והשאלה השלישית בסדרת השאלות ששואל הבן: "שבכל הלילות אין אנו מטבלים אפילו פעם אחת, בלילה הזה שתי פעמים". התלמוד מלמד³: "אפילו חזרת בעיני תרי טיבולי כי היכי דליהוי ביה היכרא לתינוקות" - צריך לטבל שתי פעמים, גם אם יש רק מרור, בשביל שישאלו התינוקות. אם, כפי שלמדנו, כל מעשה צריך להיות קשור בעצמו ליציאת מצרים, מה הקשר בין הטבלת הכרפס לבין יציאת מצרים?

* הרב שוקרון הוא רב בית הכנסת מרום-נווה.

1. מן הדברים שלמדתי מפי הרב הגאון יצחק שוראקי שליט"א ראש בית מדרש רבני חברתי
2. פעם השתמשנו ב"מסובים" בסתם ופעם בביטוי "בן" כפי שמופיע בתורה, להורות שאין הכרח שהבן ישאל, ואם אין בן, ישאל מישהו אחר [משנה תורה הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ג]
3. פסחים קיד:

דבר נוסף, אם כבר גרמנו לילדים שישאלו, והם אכן עשו את עבודתם נאמנה ושאלו, מדוע בכל סדר ההגדה, אין אנחנו נותנים מענה לשאלה הזו?⁴ זהו מעשה אנטי חינוכי בעליל, להעלות שאלה ותמיהה, ולא להעלות שום מענה אפשרי.⁵

נניח רגע לשאלה זו ונעמיק קצת בפרטי מנהג הכרפס. מנהג הכרפס עצמו, כפי שנעשה היום, שונה לגמרי מן הכתוב בדברי חז"ל, מלבד מכמה מקהילות תימן ששמרו על המנהג הקדמון. בתלמוד⁶ מופיע מנהג הכרפס כך: "הביאו לפניו, מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת".

מפרש רש"י שם שמדובר ש"הביאו לפניו" מדובר בירקות. ומה הלשון של "מטבל"? כוונתו לאכול. לאו דווקא לטבול "לפי שכל מאכלם על ידי טיבול"⁷. ומה הכוונה "מטבל בחזרת"? "אין שם ירק אחר – מטבל החזרת בחרוסת ואוכל". עד שמגיע לפרפרת הפת: לפני אכילת מרור שאחר אכילת המצה.

אנחנו מבינים כי המנהג הקדום בעניין הכרפס, היה לטבל חזרת [וכפי שמוסיף רש"י "אם אין שם ירק אחר"], היא המרור, היא החסה, לא במי מלח כי אם בחרוסת. הטיבול הראשון, של הכרפס במי מלח, לא היה ידוע כלל לרבותינו הקדמונים. הם הכירו טיבול בחרוסת. כך גם בכל הגאונים כולם, סדר רב סעדיה גאון, סדר רב עמרם גאון, וכן מביא הרמב"ם⁸: "מתחיל ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל".

מנהג זה התהלך בספרד עד המאות ה-14-15, עד שסתם עליו השו"ע את הגולל. ולבד מהמקומות הבודדים שהזכרנו, בפרט התימנים שנוהגים כרמב"ם, לא נוהגים היום כן בשום מקום. היכן מתחיל השינוי במנהג הזה? היכן נעלם המנהג העתיק הזה? איך

4. לכל שאר השאלות מגיעה תשובה: מסובים, כבני מלכים וכבני חורין. מרור על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו, מצה על שום שלא הספיק בצקם לתפוח. רק שאלה זו נותרת בחלל החדר ללא מענה.
5. ידועה הביקורת שמתח הראב"ד על הרמב"ם בנושא ידיעה ובחירה: "לא נהג זה המחבר מנהג החכמים שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו והוא החל בשאלות קושיות והניח הדבר בקושיא והחזירו לאמונה וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק" [הגהות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות תשובה פרק ה הלכה ה].
6. פסחים קיד.
7. וכך דעת בעל העיטור, שכל הלשון מטבל, אינה דורשת שום משקה, אלא הכוונה הפשוטה היא "לאכול".
8. הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה ב.

קרה ואנחנו מקיימים מנהג אחר לגמרי מהמנהג המקורי? מעניין שהרשב"ם על המקום, שהיה נכדו של רש"י⁹, כותב "והאי טיבול לאו בחרוסת" ויש לו הוכחה מן המשנה, שכן בסימן המרור כתוב "מביאין חרוסת לפניו", והדבר נמצא לפנינו בפירוש בעלי התוספות¹⁰: הטיבול ראשון הווי בשאר ירקות אין צריך לטבול בחרוסת אלא או בחומץ או במים ומלח כמו שהיה נוהג ר"ת.

מסבירים שם בעלי התוספות שהטיבול בחרוסת הוא רק כאשר הכרפס הוא חזרת [היינו מרור, ובאין ירק אחר, כפי שכתב רש"י] אבל בשאר ירקות, אין חובה לטבל בחרוסת אלא אפשר במי מלח או חומץ. דעות אלה אינן מחייבות מי מלח או חומץ, אבל מתירות. וישנן שתי דעות [רש"י ורמב"ם] שמחייבים דווקא בחרוסת ולא הביאו חלופות אפשריות אחרות.

ישנה דעה נוספת שמובאת בספר שכתב מנהגים גם ספרדיים וגם צרפתיים, הלא הוא בעל "המנהיג" ר' אברהם בר נתן, שחי בפרובנס במאה ה-12¹¹:

לוקח שאר הירקות כגון כרפס¹², וכל ירקות שבעולם שהן מאכל אדם טובים לזה הטיבול ומברך בורא פרי האדמ' וטובלן בחרוסת, וכן מנהג כל ישראל בספרד ופרובינציה וברוב צרפת, לבד תלמידי רבי' שמואל [רשב"ם] ורבי' יעקב אחיו [רבינו תם] מצרפת שהנהיגום לטבול טיבול ראשון בחומץ וכל דבר חוזק וקיהוי ... ואומ' אני זה דין נותן והא חרוסת בא זכר לטיט ... וא"כ בירקות שניות דחזרת שהוא בא לזכר למרור יש לטבול בחרוסת זכר לטיט להודיע כי מרור שלהם היה בטיט ... וכן אני נוהג ... לטבל הראשון בחומץ ושלום.

דעת "המנהיג" שלא ראוי לטבל בחרוסת, וראוי דווקא בחומץ או מי מלח, כדעת הרשב"ם ורבינו תם. האור זרוע עוד כותב חריף מזה:

9. כשם שיש ששואלים איזה תפילין הניח רבינו תם, שהרי סביר להניח שמי שקנה לו לבר המצווה את התפילין, הוא לא אחר מאשר סבו רש"י, ואם כן, בוודאי קנה לו תפילין כפי דעתו, כך יש לשאול מה עשו בשולחנו של רבי מאיר, אביו של הרשב"ם. האם עשו כבית אבי אמו של הרשב"ם או שמא כפי שהרשב"ם כותב כאן. ואין כאן המקום להאריך.

10. תוספות מסכת פסחים דף קיד עמוד א

11. ספר המנהיג הלכות פסח עמוד תעדיה

12. כרפס הלא הוא הסלרי שלנו, וכך הוא מכונה בערבית "כֶּרְפֵס".

וכן אמר הקדוש מוורמש כי החרוסת זכר לטיט ומרור זכר למרירות העבודה קשה וא"כ דינו עם המרור, והקודמו כאילו בועל ארוסתו.

ביטוי זה של האור זרוע, שלקוח מהמקדים לאכול מצה בערב פסח, מבטא את חריפות דעתו בנוגע למטבלים בחרוסת את הכרפס.¹³

דעה יחידאית ומעניינת מאוד, כותבת על טיבול ביין¹⁴: "ולוקח כרפס הוא אפיא או ירק אחר ומטביל ביין או בחרוסת".

הב"י מכריע בדבר הזה¹⁵ –

כיוון דכי מטבל בחומץ לכולי עלמא שפיר דמי ובטיבול דחרוסת חלוקים כמה גדולים טיבול דחומץ עדיף וכך נוהגים המדקדקים לעשות טיבול זה בחומץ.

אם כן, למדנו לא לתמוה על מנהג אותם שמטבלים בחרוסת, אך אף על פי כן, המנהג הרווח הוא שמטבלים במי מלח, ומי שישאל את פינו, כך נורה לו. הזכרנו את המנהג הקדמון בכל זאת בכדי לראות את הרמז שרמזו לנו חז"ל במנהג הכרפס.

רמזי הכרפס

כאן נשוב לשאלה ששאלנו בתחילה – מהו האירוע המרכזי השייך לגלות מצרים שנעלם מן ההגדה? ממה הכל התחיל? למה ירדנו לגלות מצרים? מה הסיבה הישירה והפשוטה?

התשובה הברורה והמחוקה מההגדה היא מכירת יוסף! למה מסדרי ההגדה לא הזכירו אירוע משמעותי זה? האם ייתכן שמדברים על ארמי אובד אבי וירד מצרימה,

13. ישנן כמה דעות אמצעיות כגון המגדל עוז, שאומר שיטבל בחרוסת עם חומץ או האגור בשם האגודה, שישים מעט חרוסת בתוך החומץ.

14. ספר הרוקח

15. בית יוסף אורח חיים סימן תעג. ולכאורה לא ברור – כי הרי הקדמונים שלא כתבו שום דבר נגד חומץ, לא העלו על דעתם שמיישהו ישנה את המנהג מחרוסת, ולכן, לכאורה תמוה מה שייך לומר שאף אחד מהגדולים לא כתב במפורש נגד מנהג החומץ? יתכן שלא היתה להם הזדמנות לחשוב על התנגדות למנהג שלא היה נפוץ... מכל מקום, מכאן והלאה, כמעט כל עם ישראל, נוהגים לטבל הכרפס במי מלח, חומץ ולא בחרוסת.

בלי להזכיר שמה שהוריד את אותו אבינו, הוא שבנו נמכר לעבד למצרים והפך להיות משנה למלך!?

והנה הכרפס הוא רמז לדבר זה ממש! מה היא הלשון הזו "כרפס"? אחרי הדרשות של פרך ס' וכן הלאה, יש דבר פשוט בהרבה. מה פירוש המילה כרפס? מהיכן אנו מכירים מילה זו ככתבה וכלשונה? זהו שם של בגד! "חור כרפס ותכלת, ... 'כרפס' – אמר רבי יוסי בר חנינא: כרים של פסים"¹⁶.

אם הכרפס, מלבד היותו שם של ירק, הוא גם שם של בגד, ועוד בגד פסים, טבילת ירק הכרפס ביין, מזכירים באופן ברור את טבילת כתונת הפסים בדם, שהורידה אותנו מצרימה. וכן כותב ה"בית מנוחה" – ר' מנוח בן יעקב: "ואנו נוהגים בכרפס זכר לכתונת פסים שעשה יעקב אבינו ליוסף שבסיבתן נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

אלא שלמדנו שטובלים את הכרפס בחרוסת ולא ביין. אולם, חרוסת זו – מה טיבה? שתי דעות נאמרו בתלמוד הירושלמי¹⁷: "רבי יהושע בן לוי אמר צריכה שתהא עבה מילתיה אמר זכר לטיט אית תניי תני צבריה שתהא רכה מילתיה אמר זכר לדם".

ר' אליעזר אשכנזי, חכם מהמאה ה-16, רופא וחכם גדול, מחבר ספר "מעשי ה'", כותב שהפירוש ל"פותח בגנות ומסיים בשבח", הוא שהטיבול הראשון הוא גנות לנו, כי הוא מרמז על מכירת יוסף; לעומת הטיבול האחרון, שהוא זכר לדם שצבעו בני ישראל את המשקוף – שזהו טיבול לשבח העם, שלא פחד לשחוט את אלהי מצרים לעיניהם ולמרוח את הדם על פתח ביתם. פותח ב[טיבול] גנות ומסיים ב[טיבול] גנאי.

כשאנו עולים ממצרים, אנו מודים לה' על שהוציא אותנו מעבדות, על שהושיע אותנו בכל דור ודור מהעומדים עלינו לכלותנו, אבל יש דבר נוסף, שכדאי וחשוב לזכור, על אף שהוא מופיע רק בדרך רמז: הדבר שמוציא את ישראל לגלות הוא השנאה בין האחים, והדבר ששייב אותנו מהגלות הוא הקרבה והאהבה בין האחים. אם זכרנו בכרפס מכירת יוסף שגרמה ליחץ, אנחנו מתחילים מיד את המגיד ב"כל דכפין ייתי ויכול", כדי לדאוג לכל אחד מבני עמנו, ועל ידי כך, ניגאל בגאולה שלמה במהרה.

16. מגילה יב.

17. תלמוד הירושלמי במסכת פסחים פרק י דף לו ה"ג